

SEMINÁR O SOCIALIZME A DEMOKRACII

V dňoch 29. a 30. októbra m. r. uskutočnil sa celoslovenský seminár, naplánovaný už dávnejšie, na tému *Politika a demokracia*. Bez nadsadenia ho možno pokladať za jednu z najúspešnejších akcií v činnosti Socialistickej akadémie na Slovensku a jej vedeckometodickej rady pre filozofiu.

O úspech seminára sa postarali nielen jeho organizátori, referujúci a účastníci, ale aj obdobie, v ktorom sa konal a v ktorom pred nás iní veľmi kruto postavili osudový otáznik nad naším ideálom demokratického socializmu a prvými pokusmi o jeho praktickú realizáciu. Obdobie, v ktorom sa seminár konal, vyzdvihol zároveň z hĺbín našich dejín aj osudovú otázku našej štátnej existencie a suverenity, našej životnej orientácie i morálnej tváre príslušníkov a predstaviteľov našich národov, otázku, o ktorej sme sa domnievali, že sme ju v polovici tohto storočia naposledy a raz navždy svojou praktickou odpoveďou odsunuli do minulej histórie.

V priamej súvislosti s dnešnou realitou sa seminár celkom prirodzene vyhol oddávna tradovaným otázkam o demokracii, o jej možnostiach, obsahu, štruktúre, spoločensko-historických formách, o jej kontrapunkte i o jej vnútorných a pre ňu doteraz vždy osudných rozporoch, tendenciách, napätiach. Obdobie, v ktorom sa seminár konal, samo ho mimovoľne zmenilo na veľký teoreticky sformulovaný otáznik o možnosti demokratickosti socializmu vôbec a o možnosti realizácie demokratického socializmu v Československu zvlášť, ako aj na otázku, čo rozumieme pod termínom demokratický socializmus, na rozdiel od toho, čo pod ním rozumejú sociálnodemokratické strany niektorých krajín. Týmito otázkami vo filozofii zaoberal sa vo svojom referáte PhDr. Július Strinka, CSc., ktorý sa pokúsil vykresliť pojem demokratického socializmu najmä v kontraverzii so stalinským byrokraticko-etatistickým modelom socializmu a v rozlíšení pojmu *demokratický socializmus* od pojmu socialistická demokracia. Profesor PhDr. Miroslav Kusý, CSc., vo svojom referáte urobil zasa teoretickú analýzu politického systému vo vývoji socializmu v Československu. Doc. JUDr. Rudolf Hofman, CSc., vo svojom referáte poukázal na históriu snažení o demokratizáciu socializmu v socialistických krajinách a ich osudov. Doc. PhDr. Ján Uher, CSc., svojím referátom sa pričínil o precízne vykreslenie konkrétnych sporov o česko-slovenskú federáciu a toho teoretického úsilia, ktoré bolo vynaložené slovenskými a českými teoretikmi na vypracovaní takého modelu rovnoprávneho štátneho spoluzitia dvoch národov, aby sa forma paritného zastúpenia vo federálnych orgánoch nestala prekážkou dynamiky riešenia životne dôležitých problémov. V diskusii účastníkov seminára najviac zaujal príspevok Dr. Eda Friša, najmä svojimi myšlienkami o originalite vývoja v prvých rokoch budovania socializmu v Československu. Tento originálny vývoj dial sa však iba na základe empirie, bez teoretickej rozpracovanosti, preto sa aj demokratizácia prijímala s výhradou len ako predstupeň sovietskeho modelu socializmu ako vyššiemu vývojovému štádiu. Spojenie demokracie so socializmom niektorí teoretici doteraz chápu len ako nižšie provizórne štádium, zaťažené liberalizmom a oportunistom. Vývoj socializmu v Československu po januári 1968 nemá však iba ten význam, že sme vypracovali vlastný teoretický model socializmu, ktorý sa dostal do kontraverzie so stalinským modelom, ale aj v poučení, že ktorákoľvek komunistická strana, ak bude chcieť vymaniť spoločnosť z charakteru manipulovanej alebo spotrebnej spoločnosti, musí ju energickými opatreniami vyviesť z apatie a viesť do klímy intenzívneho politického života. V inom prípade jej snahy po obrode spoločnosti skĺznu do konformného a oportunistického modelu obrody.

Pretože Socialistická akadémia hodlá v najbližšom čase vydať zborníček z tohto seminára, nebudem sa v tejto informácii podrobnejšie zaoberať všetkými referátmi prednesenými na pôde seminára. Aby sa však táto informácia nespreneverila svojmu poslaniu a viedla nás do atmosféry seminára, aspoň v krátkosti zreprodukuje obsah dvoch prvých referátov. Ak socializmus chápeme v pôvodnom význame Marxovej idey humanistickej a slobodnej spoločnosti — poukazoval Július Strinka vo svojom úvodnom referáte — tak prívlastok „demokratický“ bol by zbytočný, lebo humánna a slobodná spoločnosť nemôže byť demokratická. Lenže táto idea sa realizovala spočiatku v takom modeli socializmu, v ktorom niektoré podstatné atribúty demokratickej spoločnosti chýbajú alebo nie sú dostatočne rozvinuté. Preto treba rozlíšiť socializmus, ktorému by bola demokracia vnútorne vlastná, od nedemokratického modelu socializmu prívlastkom demokratický. Keďže však aj v jestvujúcom modeli socializmu sú určité črty z pôvodnej idey socializmu, nemožno ho nenazývať socializmom, ale treba termínovo vystihnúť aj jeho špecifiku, a tá spočíva v jeho byrokraticko-etatickej charakteristike. Treba vziať tiež do úvahy, že donedávna sme si vytvárali pozitívnu predstavu o socializme v kritike negatívnosti tohto stalinského či byrokraticko-etatického modelu, teda aký by skutočný socializmus *nemal byť*. Teraz sme vstúpili do štádia, v ktorom treba povedať, aký socializmus *má byť*, t. j. teoreticky ho sformovať do podoby konkrétneho a realizovateľného politického programu. Akčný program KSC do značnej miery spĺňa práve túto požiadavku. Pritom si treba uvedomiť, že tu nejde o vylepšovanie doterajšieho byrokraticko-etatického modelu socializmu, ale o jeho podstatné, štruktúrne pretvorenie, o kvalitatívne iný model socializmu. A tento fakt musí byť vyjadrený aj terminologicky. Ďalej treba rozlíšiť pojem *demokratický socializmus* od pojmu *socialistická demokracia*, ktoré sa mnohým zdajú ako synonymá a označenie socializmu prívlastkom demokratický sa im javí ak zbytočná tautológia. Avšak termín „socialistická demokracia“ sa vzťahuje iba na charakteristiku politického systému socializmu. Termín demokratický socializmus sa však vzťahuje na charakteristiku celého spoločenského zriadenia, na príklad i na formy ekonomickej a kultúrnej aktivity ľudí. Socialistická demokracia ako charakteristika politického života ľudí za socializmu je iba jednou zložkou toho, čo označujeme termínom demokratický socializmus, i keď je to kľúčová zložka, pretože kľúčom k prebudovaniu byrokraticko-etatického modelu socializmu na model demokratického socializmu je vybudovanie systému skutočnej socialistickej demokracie.

V ďalšom výklade sa referent sústredil na analýzu pojmu slobody, čím sa snažil vytvoriť teoretický predpoklad k určeniu socializmu ako skutočne slobodnej spoločnosti. Doteraz sa samostatná sloboda chápala — povedal referent — príliš zúžene, len ako právo konať v určitých intenciách, alebo ešte zúženejšie, len ako právo zvoliť si jednu z možných, vopred stanovených alternatív. Pritom sme nevnímali, že tieto intencie môžu vychádzať z nevyhnutnosti a že medzi alternatívami môže chýbať tá pravá. „Sloboda“, voľba môže sa tu vopred determinovať, vopred určiť a vymedzovať, a to nielen priamo vonkajšími okolnosťami, ktoré si človek sám nestvárnil, ale aj vo forme ich vnútorného pretvorenia na jeho vlastné subjektívne ciele, pričom u neho vzniká ilúzia slobody, ilúzia vlastného rozhodovania. Subjekt tu však volí tak, ako je nútený voliť, tak ako je týmito okolnosťami a vonkajšou manipuláciou pripravený a donútený voliť. „Subjekt — hovorí referent — je skutočne slobodný (prirodzene vždy relatívne) len vtedy, keď mu je dané nielen voliť, ale má možnosť a je schopný si pripravovať alternatívy voľby, keď akt voľby nie je iba odpoveďou na tlak vonkajšej nevyhnutnosti, ale prirodzeným vyvrcholením jeho vlastnej aktivity...“ A tu nie je bez významu stupeň rozvinutosti subjektu to, ako je pripravený pre daný okamih voľby.

Ak z tohto hľadiska hovoríme o slobodnej spoločnosti, tak ide o spoločnosť, ktorá

by umožňovala v maximálne možnej miere rozvíjať a uplatňovať subjektivitu každého jej člena, zoskupenia ľudí i spoločnosti ako celku. Lenže ani smerovanie k slobode neuskutočňuje sa ako priamočiary rozvoj a uplatnenie ľudskej subjektivity, lebo produkty samej jeho aktivity môžu mu odnímať jeho vlastnú subjektivitu a premeniť ho na holý objekt, nástroj vonkajšej determinácie a manipulácie. Marx videl zdroj tohto odcudzovania sa človeka v súkromnom vlastníctve, pričom nechápal toto vlastníctvo len v jeho ekonomickej podobe, ale ako taký spoločenský vzťah, v ktorom sa človek premenia na objekt „vlastnenia“ a manipulovania a vec (stroj, inštitúcia, organizácia) sa subjektivizuje, stáva sa účelom seba samej. V stalinskom modeli sa permanentne reprodukoval tento zvrátený vzťah. Spoločnosť sa tu rozdejovala na množinu atomizovaných individuí, autentických iba vo svojom najintímnejšom súkromí alebo v úzkych neformálnych skupinách, bez originálneho vplyvu na pohyb celku, a na druhej strane všeobjímajúci a všemocný inštitucionálny systém, ktorý sa menil na jediného nositeľa subjektivity a integrity. Akákoľvek subjektivita a integrita mimo neho bola nielen nežiaduca, ale kvalifikovala sa ako nebezpečná.

Demokratický socializmus nemôže stáť na konglomeráte izolovaných subjektív dirigovaných jednou subjektivitou, ale všetky subjektivity podľa ich sociálnej štruktúry a záujmov majú mať možnosť ovplyvňovať jeho charakter a vývoj.

Profesor Kusý vychádzal pri svojej analýze vývoja politického systému v socialistickom Československu z tézy, že podobne ako v rámci iných spoločenských sústav, tak aj v rámci socializmu môžu nastať rôzne krízy a revolučno-kvalitatívne zmeny.

Prvé obdobie doterajšieho vývoja socializmu v Československu, ktoré spĺňalo úlohy prechodného obdobia vývoja od kapitalizmu k socializmu, aj napriek určitým prvkom demokratizmu nemohlo hneď smerovať do všeludovej demokracie, ale iba do ustanovenia politickej moci vo forme diktatúry proletariátu. Táto diktatúra po roku 1948 nadobudla však všetky znaky etatickej formy moci:

1. Uskutočnilo sa totálne *zoštátnenie*. Zoštátnenie je však iba jednou formou zospoločnenia, ktoré sa má socializmom realizovať. Zoštátnenie u nás sa však stalo jedinou formou zospoločnenia. Štát sa tu stal všeobsahujúcim inštitucionálnym orgánom, ktorý zasahoval a dirigoval všetky sféry života občanov. Zoštátnili sme celé hospodárstvo, vedu, umenie, ideológiu, filozofiu, a to nie iba vo forme štátnych inštitúcií, ale zoštátnili sme ich aj obsahovo, lebo štát uznával a preferoval len jeden typ ideológie, filozofie, umenia, ostatné typy a pokusy sa odsudzovali. Štátnou sa stala aj komunistická strana a štát spľýval so stranou.

2. Realizuje sa *koncentrácia a centralizácia moci*. Postupne sa vylučovali z politickej moci nielen kapitalisti, ale aj ďalšie sociálne sily. Po vylúčení buržoázie z politickej moci nasleduje súkromné roľníctvo a neskôr i družstevné roľníctvo. Po roku 1948 jednotlivé politické sily prestávajú byť v rámci Národného frontu politickými subjektami, vyjadrujúcimi záujmy jednotlivých skupín občanov. Menia sa na prevodové páky jediného politického subjektu a ich úloha spočíva v ovplyvňovaní tejto skupiny z hľadiska záujmov tohto politického subjektu. Týmto jediným štátnym subjektom sa stáva komunistická strana a táto strana sa mení z vedúcej sily na riadiacu silu, pričom s koncentráciou moci prebieha aj centralizácia moci k najvyššej špičke vedenia komunistickej strany.

3. Samoregulácia spoločenského organizmu je potlačená direktívnym riadením podľa princípu subordinácie funkcií. Vytvára sa mocenská elita, do ktorej vstup sa nedeje demokratickou voľbou a výstup z nej sa môže uskutočniť len so škandálom a v podobe obeť.

Diktatúra proletariátu mala byť iba revolučné provizórium pri zlome ekonomickej

a politickej moci buržoázie, konštituovala sa však ako trvalý stav, v čom napomohli podstatné deformácie už pri tvorbe tohto provizória.

Proti tomu a taktó konštituovanému modelu politickej moci začína sa od roku 1956 formovať tlak ostatných spoločenských síl. Obrodný demokratizačný proces začína sa: a) obrodou marxisticko-leninskej teórie, najprv vo filozofii, potom v ekonómii, v teórii štátu a práva a v histórii. Vznikajú spory o chozrasčot, polemiky o rozvoji socialistickej demokracie; b) pod vplyvom politickej publicistiky na stránkach novín vznikajú verejné diskusie; c) v rámci komunistickej strany vzniká zápas o vnútrostranícku demokraciu a mnohí jej členovia sú z nej vylučovaní už proti vôli základných organizácií; d) pod týmto tlakom musí sa (aj keď polovičato!) robiť revízia politických procesov z predchádzajúcich rokov; e) mienku verejnosti značne formovali zjazdy spisovateľov a novinárov; f) začínajú sa revolty vysokoškôľakov, ktoré síce nemajú jasný politický program, ale ich revolta nabáda hľadanie tohto programu; g) s hospodárskymi ťažkosťami začína sa zápas a hľadanie realizácie nového modelu ekonomického hospodárstva. XIII. zjazd KSCŠ musí prijať zásady novej sústavy riadenia hospodárstva i keď sa po jeho skončení nerealizujú; h) s plnou silou sa vynára slovenská otázka, ktorá predstavuje citlivý protistabilizačný faktor.

Januárom 1968 sa začína ďalšie obdobie vo vývoji politickej moci u nás. Jednotlivé spoločenské sily chcú uskutočniť tie reformy, ktoré sa naznačovali od roku 1956 (podaktoré z nich už v predchádzajúcom období nadobudli polovičaté formy). Pozitívny program progresívnych síl v komunistickej strane sa tu postupne formuje, až nadobúda podobu Akčného programu. K tomuto programu sa hlásia takmer odrazu a takmer všetky spoločenské sily, okrem malého počtu extrémistov a tých konzervatívnych síl, ktorým vyhovoval model politickej moci pred januára 1968. Ak máme použiť termín kontrarevolúcia v pôvodnom význame tohto pojmu, termín, ktorý často používajú predstavitelia krajín, ktorých vojská obsadili Československo, tak pod tento termín spadajú len konzervatívci a niektorí ľudia, ktorí túžia po návrate ku kapitalizmu a z hľadiska politickej orientácie obyvateľstva predstavujú len nepatrnú okrajovú silu. Pred januárom 1968 množstvo ľudí i mládeže odmietalo socializmus len preto, že sa im predstavoval iba cez negatíva byrokraticko-etatického modelu a jeho splodín. Keď sa však v januári 1968 a najmä v Akčnom programe KSCŠ ukázali možnosti pozitívneho demokratického a humánneho socializmu, tak sa títo ľudia hlásia k modelu socializmu. Aj predchádzajúci model politickej moci používa termín demokracia, ale chápe ju v podriadení pojmu diktatúry, triednosti a stranickosti. Československí komunisti januárom 1968 sa však prihlásili k idei komunistického manifestu: komunisti nebojujú o moc preto, aby si ju navždy ponechali, ale aby viedli ľud k vytvoreniu takej spoločnosti, v ktorej táto moc bude patriť ľudu, pre ktorý ju dočasne uzurpovali. Chceme, aby sa demokracia stala základnou a nie druhoradou charakteristikou socializmu.

Po januári 1968 začal u nás prakticky prebiehať proces premeny diktatúry proletariátu vo všeludovú demokraciu. Vedenie KSCŠ po januári 1968 sa zrieka (i keď pod tlakom členov strany a iných spoločenských síl) postavenia jediného politického subjektu a prakticky nastáva oddelenie strany od štátu, prelamuje sa model podriadenosti štátu strane, ten model, pri ktorom každej zložke v štátnom aparáte zrkadlovo zodpovedalo usporiadanie zložiek ÚV KSCŠ, pričom štátna moc bola faktickou diktatúrou vôle vedenia KSCŠ. Pojanuárový vývoj viedol k tomu, aby štát mohol vystupovať ako výraz suverenity ľudu, aby to bol štát, ktorý by vyjadroval vôľu všetkých socialistických spoločenských skupín v inštitúciách, ktorého by sa demokraticky dosahovali rozhodnutia o ich spoločných záujmoch a cieľoch. Úlohou komunistickej strany (podobne ako aj iných politických strán a organizácií) je vplyvať na štátnu politiku. Realizácia tohto modelu

vyžadovala renesanciu všetkých zastupiteľských zborov, renesanciu doterajších a vytváranie nových inštitúcií, išlo tu fakticky o *inštitucionálnu revolúciu*, ktorá prebiehala legálne bez radikálnej zmeny starej štruktúry inštitúcií, ale ako jej *základná rekonštrukcia* (napríklad národného frontu, zavedenie demokratických mechanizmov, zaručenie základných slobôd občana, ustanovenia nezávislosti súdov) a zároveň ako *výstavba nových demokratických inštitúcií*.

Tým sa začala formovať nová inštitucionálna sústava, ktorej základné charakteristiky mali byť: Po prvé — *zavedenie novej ekonomickej sústavy riadenia*, ktorá rozbíja direktivizmus a centralizáciu moci a zároveň uvoľňuje samoreguláciu spoločenského organizmu v dialektike vzájomného pôsobenia samostatných subjektov. Po druhé — *deetatizácia socializmu*, t. j. odštátnenie všetkého, čo nemusí byť nevyhnutné štátne, umožnenie rozvoja samosprávy a samoregulácie mnohých oblastí života, pričom táto inštitucionalizácia musí byť odrazom záujmov dnešnej sociálnej štruktúry a nie sociálnej štruktúry z prechodného obdobia po roku 1948. Po tretie — *vytvorenie celého systému kontroly a záruk demokracie*, ktorý by bol nezávislý od moci. Systém opozičných strán známych z buržoáznej demokracie, strán, ktoré v boji o moc kontrolujú a kritizujú moc vládnucej strany, nám nevyhovuje. Systém kontroly a záruk socialistickej demokracie mal by spočívať na modele viacerých politických subjektov, z ktorých ani jeden nemá a priori privilegované postavenie vládnuceho subjektu, a teda nekonzcentruje v sebe všetku štátnu moc, neuzurpuje ju druhým subjektom.

Zásah cudzích vojsk prerušil aj náš vnútorný vývoj, ku ktorému sme smerovali po trpkých, dnes už historických skúsenostiach. Aj nad našim modelom socializmu, nad našou štátnou suverenitou, nad naším charakterom, morálkou i nad schopnosťami nášho intelektu objavil sa inými záujmami vyzdvihnutý, pre nás však osudový otáznik. Seminár v Piešťanoch si tento otáznik teoreticky uvedomil, čo bol tiež začiatok hľadania zdôvodnených praktických a tvorivých odpovedí.

Andrej Hlávek